

ŽRTVOVANJE: REČ, INSTITUCIJA, INSTITUCIONALIZACIJA. FRANC ROZENCVAJG I BORBA PROTIV INSTITUCIJA¹

Apstrakt: *Pre nego se „teorija o radikalnom“ Franza Rozencvajga prepoznava kao mesijanizam i možda kao jedna komplikovana i sistematska žurba ka novom vremenu, čini mi se da je važno da lociramo „registar žrtvovanja“ u ovom sistemu spoznaje. Uostalom, to je prva Rozencvajgova novina u odnosu na tradiciju. Rozencvajg nije ni pokušao niti je imao vremena da detaljno tematizuje figuru „žrtvovanja“ ili korban kao najopštije ime za ovu delatnost. Sve što imamo jeste nekoliko fragmenata iz različitih godina u pismima prijateljima koje Rozencvajg podučava o granicama i smislu žrtvovanja, i nekoliko njegovih zabeležaka o teškoći prevođenja i brisanja nemačke reči Opfer. Ipak, od samog početka, i kada on „prevodi“ i „misli“ žrtvovanje kao „poklon“ ili „prinos“ („prineti“), njegov napor je sasvim transparentan. Sve što Rozencvajg ispituje jeste približavanje Bogu ili drugom.*

Gljučne reči: *institucija, žrtvovanje, korban, životinja, prevod, supstitucija.*

Pre nego što počnem da sledim Rozencvajgovu (Rosenzweig) rekonstrukciju reči „žrtvovanje“, ili prazne reči *Opfer* [*Phrase das Wort, Opfer*] – verovatno „otvaranje“ ove reči znači pronaći trag „stvari“, jer žrtvuje se uvek stvar – i pre nego opravdam naslov i podnaslov ovog teksta, koji su samo moja parafraza nekoliko sintagmi iz Rozencvajgovog pisma Buberu (Buber) od 3. jula 1925. (i iz Bube-

---

¹ Članak je rađen u okviru naučno-istraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost* koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031). Kraća verzija ovoga teksta prezentirana je na francuskom jeziku 19. maja 2009. u Parizu u okviru kolokvijuma „Franz Rozencvajg: mi i drugi“ (17–20. maj), koji je organizovalo „Međunarodno Rozencvajg udruženje“. U ovom tekstu, kao i u nekolicini tekstova koji će biti objavljeni ove godine, sledim i pokušavam da ponovim napor Predraga Krstića. Čitanje njegove velike knjige-projekta *Filozofska životinja* presudno opredeljuje moje nastojanje u tematizaciji životinje i „životinjskog“.

rovog odgovora),² insistiram, bez ikakve rezerve i potpuno neopretno, na nekoliko sledećih pretpostavki. Ima ih četiri:

(1) Rozencvajg, filozof i prevodilac, mogao bi da bude jedan od onih novih ljudi sa istančanim temperamentom koji zaista mogu da budu uspešniji od naprasitih proroka u borbi protiv institucija. U pomenutom pismu Buberu, Rozencvajg govori o devalviranju žrtvovanja kod proroka i u psalmima [*der profetisch-psalmistischen Herabwertung des Opfers*] i priznaje da mu je borba proroka protiv institucije žrtvovanja uvek izgledala nemoguća. Zato on izražava potrebu za nekim novim ljudima koji će biti smireni, i verovatno sistematični, jer je borba protiv institucija isuviše dugoročna stvar za proroke burnog i kratkog daha.³ Jevrejstvo, citira Rozencvajg jednog svog prijatelja nekoliko redova pre ovih reči, jeste sistem spoznaje [*Judenthum ist ein Erkenntnissystem*].

(2) Ako borba protiv institucije žrtvovanja, preciznije, ako borba protiv žrtvovanja koje postaje institucijom [*Institutionwerden*] ili koje se institucionalizuje – Buber koriguje Rozencvajga i transformiše apstraktnu reč institucija [*Institution*] u konkretnu institucionalizaciju [*Institutionwerden*] žrtvovanja koja se dogodila u Hramu⁴ – dakle, ako ova borba koju započinju proroci, a koju nastavlja Rozencvajg, treba da se završi konačnom supstitucijom žrtvovanja u dobročinstvo [*Wohltätigkeit*] i u učenje [*Lernen*],⁵ onda je status filozofije dvostruko obeležen: s jedne strane, filozofija je

² F. Rosenzweig, *Der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften*, 1. *Briefe und Tagebücher*; tom II 1918-1929, Martinus Nijhoff, Haag, 1979, str. 1049-1050. Buber odgovara na Rozencvajgovo pismo 5. jula 1925; M. Buber, *Briefwechsel aus Sieben Jahrzehnten*, tom II 1918-1938, Verlag Schneider, Heidelberg, 1973, str. 226-227.

³ „*Kampf gegen Institutionen ist eine viel zu langatmige Sache für den Sturmatem des Profeten*“; F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918-1929, str. 1050.

⁴ „*Opfer – nein, gewiss nicht, gegen eine Institution haben die Propheten nicht gekämpft, aber gegen ein Institutionwerden*“; M. Buber, *Briefwechsel aus Sieben Jahrzehnten*, tom II 1918-1938, str. 327. Rozencvajg nije u svome odgovoru od 7. jula komentarisao Buberove stavove o žrtvovanju. Tako ne vidimo da li je Rozencvajg promenio mišljenje o Buberovom razumevanju žrtvovanja koje tri godine ranije karakteriše kao „nejasnu jevrejsku poziciju“. Cf. Pismo Eduardu Štrausu (Eduard Strauss) od 5. januara 1922; F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918-1929, str. 738.

⁵ *Michna, Peah*, 1. 1. Cf. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918-1929, str. 738. Rozencvajg navodi dve od pet delatnosti koje nisu predeterminisane zakonom i merom.

oblik borbe protiv onoga što se institucionalizuje ili uokviruje (skamenjuje) jer „filozofirati“ jeste prevoditi i otkrivati neprevodivo (ono što je nemoguće prenositi, ali što je nužno prenositi) i, s druge strane, filozofija, kao sistem spoznaje ili kao tekst, strukturisana je kao žrtvovanje. Filozofija, uvek bez mere i nikada determinisana i sputana zakonom, može da dopuni i uzvisi praksu žrtvovanja.

(3) Neizvesnost statusa filozofije kod Rozencvajga (ova neizvesnost je prepoznata i uvek prisutna kod „čuvara“ njegovog arhiva) određuje mogućnost ili nemogućnost prelaza jedne paganske prakse u jevrejstvo *par excellence*. Mogućnost jevrejske filozofije odlučuje pitanje supstitucije (ali i dopune) prakse žrtvovanja ili prazne reči „žrtvovanje“ [*Opfer*], u filozofski tekst koji je strukturisan kao *korban*. Dakle, filozofija može da bude prozvana „jevrejska filozofija“ jedino ako je *korban* zadržan u njenoj aktivnosti, ako ostaje u njoj i ako je preostao u njoj. Ukoliko filozofija ili filozofski tekst „približava“ drugom ili drugog, ukoliko (se) smanjuje distancu(a) prema drugom i u odnosu na drugog, onda filozofija ostaje u registru delovanja za mesijansko vreme. To znači da filozofija deluje radikalno, da filozofija podučava o teskoći radikalnog i da je filozofija radikalni uvod u radikalnu promenu, to jest u mesijansko vreme. Radikalna promena [*radikale Veränderung*], o kojoj govori Rozencvajg (ili Jehuda Halevi (Jehuda Halevi)),⁶ podrazumeva kraj pakla svetske istorije [*der Hölle der Weltgeschichte*], apsolutnu odgovornost, blizinu Boga [*Gottesnähe*] i ono što je možda najvažnije – vidljivost ili svevidljivost [*Sichtbarkeit, Allsichtbarkeit*] ili vidljivo žrtvovanje [*sichtbare Opfer*].

(4) Borba proroka i pesnika protiv institucionalizacije žrtvovanja, i tematizacija ove borbe koju obavlja Rozencvajg, označava, zapravo, najavu ponovne reinstitucije žrtvovanja [*Wiederherstellung des Opferdienst*].⁷ Rozencvajgovo (i Buberovo) sistematsko

---

⁶ Cf. Napomena uz pesmu J. Halevija „Im Heiligtum“; F. Rosenzweig, *Jehuda Halevi, Fünfundneunzig Hymnen und Gedichte, Gesammelte Schriften*, tom IV, 1983, str. 206–208.

⁷ *Ibid*, str. 206. Dilema koja se pojavljuje u knjizi *Menahoth* (110 a) o mogućnosti da se žrtvuje na bilo kojem mestu posle uništenja Hrama, tumači se na dva načina: „Onaj ko studira *Toru* je kao onaj ko prinosi holokaust [*hattat*], prilog [*asham*], žrtvu [*korban*] za greh, žrtvu koja nadoknađuje“. Dakle, onaj koji studira *Toru* može to činiti na bilo kom mestu. Cf. S. Schechter, *Aspects of Rabbinic Theology* (1909), Schoken Books, New York, 1961, poglavlje 17, „Forgiveness and Reconciliations

brisanje reči „žrtvovanje“ (reči *Opfer*) u njihovom prevodu *Tore*⁸ i dekonstrukcija osnovnih elemenata žrtvenih praksi, nije isključivo samo supstitucija žrtvovanja. Učenje, studiranje *Tore* ili filozofija kao teorija prevođenja *Tore* ne zamenjuju žrtvovanje (sve ove operacije nisu samo *kao da* „istinskog“ žrtvovanja), nego ga nasuprot afirmišu. One su pre svega njegova dopuna [*Ergänzung*] i nadvisivanje [*Überhöhung*]. U napomeni za prevod pesme Jehude Halevija „Leicht wiegt das Alles“, na koju se poziva u pismu Martinu Buberu,⁹ Rozencvajg analizira Halevijevu anticipaciju budućnosti i pesnikov san o obnavljanju vidljivog žrtvovanja. Pesnikovo „žrtvovanje sopstvenoga srca“ u Hramu ne predstavlja zamenu [*Ersatz*] za žrtvovanje, već ga Rozencvajg poredi sa „*prophetisch-psalmistischen Kampf um die Opfer*“ (borba za [*um*] žrtvovanje iz ove napomene, simultana je sa borbom protiv [*gegen*] žrtvovanja, iz pisma Buberu). Srce ne zamenjuje meso žrtvovane životinje, iako je dragocenije od njega – nastavlja Rozencvajg zajedno sa Halevijem – ali srce na oltaru Hrama kao da je uvod u poslednji cilj i poslednje od svih poslednjih ispunjenja – grob na svetoj zemlji.¹⁰

Ove četiri pretpostavke možda mogu da budu u isto vreme i uslovi za jednu eventualnu rekonstrukciju Rozencvajgovog otpora, odnosno za njegovu teoriju o radikalnoj promeni. Teorija o „radikal-

---

with God“, str. 293–312. Rambam (Rambam) tematizuje ideju o mogućnosti postojanja privatnih oltara u periodu posle uništenja *Bet ha-Mikdash*. Cf. D. Bleich, *Contemporary halakic problems*, tom I, KTAV, Jersey City, 1977, poglavlje 12, „Reinstitution of the Sacrificial Order“, str. 244–267.

⁸ Reč žrtvovanje ili nemačka reč *Opfer* se ne pojavljuje u prevodu *Tore* na nemački. Reč *Opfer* se u *Schriftu*, posle verovatno samo Buberove redakcije, pojavljuje svega pet puta i to u Psalmima (*Ps* 4, 6; 27, 6; 116, 17), kao prevod za hebrejsku reč *zabach*. Ova reč se međutim u *Levitskoj* knjizi prevodi sa *Dankmahlschlachtung*. Ovo poslednje pominje i Buber u njegovom tekstu „Zu einer neuen Verdeutschung der Schrift“, *Die fünf Bücher der Weisung*, tom I, Deutsche Bibelgesellschaft, Gerlingen, 1976, str. 20.

⁹ Nije u pitanju napomena za pesmu „Der Fern- und Nahe“, kao što tvrde urednici Rozencvajgovih *Sabranih dela*. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 1050.

¹⁰ „[...] und die allerletzte der letzten Erfüllung und des letzten Ziels: das Grab in der heiligen Erde...“; F. Rosenzweig, *Jehuda Halevi, Fünfundneunzig Hymnen und Gedichte*, tom IV, str. 226. Evo poslednjih stihova Halevijeve pesme u prevodu Franca Rozencvajga: „Und wohnen dort und binden dir mein Herz auf / den Altar; köstlicher als Tiereshessen, / Und werd mein Grab in deinem Lande haben, / aus dass es dort mir Zeugnis sei all dessen“; *ibid*, str. 225.

nom“ zapravo je teorija o radikalnom približavanju Bogu. Poslednji cilj je grob – grob na mestu gde je nekada bio Hram – a onda i blizina Boga u smrti (*Gottesnähe des Todes*).¹¹ Pre nego se ovaj napor i ova intervencija Rozencvajga prepozna kao mesijanizam i možda kao jedna komplikovana i sistematska žurba ka novom vremenu, čini mi se da je važno da lociramo „registar žrtvovanja“ u ovom sistemu spoznaje. Uostalom, to je prva Rozencvajgova novina u odnosu na tradiciju. Rozencvajg nije ni pokušao niti je imao vremena da detaljno tematizuje figuru „žrtvovanja“ ili *korban* kao najopštije ime za ovu delatnost. Sve što imamo jeste nekoliko fragmenata iz različiti- tih godina u pismima prijateljima koje Rozencvajg podučava o granicama i smislu žrtvovanja, i nekoliko njegovih zabeležaka o teškoći prevođenja i brisanja nemačke reči *Opfer*. Ali bez obzira na sve ovo, problem žrtvovanja neprestano je prisutan u krugu ljudi oko Rozencvajga i konačno, njegovi prvi saradnici (njegova supruga, Buber i Viktor fon Vajceker (Viktor von Weizsäcker) odmah po njegovoj smrti, odlučuju da objave odlomke iz njegovih nekoliko pisama koji su posvećeni upravo žrtvovanju.¹² Jasno je da Rozencvajgova interpretacija žrtvovanja neverovatno evoluirala i da tek pri kraju njegovog života, kada prevodi *Toru* i kada rekonstruiše reč *Opfer*, prepoznaje žrtvovanje kao *korban* („Približenost nije žrtvovanje, već samo približenost“ [*Eine Darnahung ist kein Opfer, sondern aber eine – Darnahung...*]).¹³ Ipak, od samog početka, i kada on „prevodi“ i „misli“ žrtvovanje kao „poklon“ ili „prinost“ („prineti“), njegov napor je sasvim transparentan. Sve što Rozencvajg ispituje jeste približavanje Bogu ili drugom.

---

¹¹ *Ibid*, str. 208.

¹² Poslednji broj prvog jevrejsko-hrišćanskog časopisa *Die Kreatur* (tom III, 1929/30, str. 424–434), objavljuje grupu fragmenata pod naslovom „Aus Franz Rosenzweigs Nachlass“. Pretpostavljam da je fon Vajceker (Rozencvajg ga pominje i u pismu Buberu od 3. jula 1925) odgovoran za ovaj izbor fragmenata i da je njegova razmena sa Rozencvajgom u vezi sa žrtvovanjem i dalje neobjašnjena (bez obzira na tekst Volfganda Jakoba (Wolfgang Jacob) koji je izgovoren na prvom Rozencvajgovom Kongresu u Kaselu 1986). Takođe, njegova teorija o žrtvovanju u medicini, teorija o eutanaziji, kao i njegova delatnost za vreme Trećeg rajha i dalje su potpuno nejasne („Kao lekari mi smo takođe odgovorno umešani u žrtvovanje individue za celinu [*Aufopferung des Individuums für die Gesamtheit*]). Bilo bi iluzorno i ne bi bilo fer da nemački lekar ne učestvuje odgovorno u nužnoj politici eksterminacije“. (1935).

¹³ Pismo Gertrudi Openhaim (Gertrud Oppenheim) od 10. jula 1928; F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 1192.

Dakle, kako se približavamo ili šta je to približavanje drugom? Šta je to približenost? Kako se uspešno ili efikasno približavamo nekome, i obratno, kakvu radnju treba da izvršimo da bi se drugi približio? Ali i sasvim drugačije: kako potvrđujemo i radikalno otkrivamo već obećanu ili već postojeću blizinu? Rozencvajgova intervencija (ponekad je veoma teško razlikovati i odvojiti Buberov uticaj i rekonstruisati njihove razmene) u svojim temeljima nasleđuje jedan veliki napor rabina Samsona Rafaela Hirša (Samson Raphael Hirsch).¹⁴ Međutim, nedovoljno je reći da Rozencvajg samo dovršava jedan zadatak koji je Hirš već definisao kao težak i kao skoro nemoguć – da se *korban* (u množini, *korbanot*; koren *karav*, u tranzitivnom *hif'il* obliku, *hakrev*, znači prići bliže, ali i biti bližen) zaista prevede na nemački jezik, da se prenese šta *korban* sakriva i šta je u reči *korban* preostalo od gesta koji je nekada bio obeležen ovom rečju.¹⁵ Rozencvajg je prvenstveno nezadovoljan Hiršovim tumačenjem (svakako i njegovim prevodom) i na izvestan način ga ovaj otpor prema Hiršu, uvodi u polemiku i sa prorocima i sa doktorima u vezi sa granicama mogućnosti supstitucije žrtvovanja u neke druge prakse.¹⁶

¹⁴ Mislim pre svega na Hiršov prevod i komentar *Tore*; S. R. Hirsch, *Der Pentateuch*, J. Kauffmann, Frankfurt am Main, 1873. Posebno videti tom III, *Leviticus*, str. 3–8. Ipak, Rozencvajgovo pozivanje na Hirša je minorno, dok kod Bubera ono praktično sasvim izostaje. U tekstu „Offene Anfrage an Martin Buber“ koji je potpisao R. B., a koji je objavljen u časopisu *Nach 'lath Z'wi* (sveska 9/10, 1931; izdavao ga je *Rabbiner Hirsch Gesellschaft*), autor detaljno pokazuje zaslugu Hirša u prevodenju reči *Opfer* koju je Buber potpuno zaboravio. Na kraju teksta autor pita Bubera zašto čuti i poznaje li uopšte Hirša i njegov doprinos u korigovanju Luterovog (Luther) prevoda (str. 318).

¹⁵ *Lev. 1 :2*: „Kaži sinovima Izrailjevim i reci im: kad ko između vas hoće da prinese Gospodu žrtvu od stoke, prinesite žrtvu svoju od goveda ili ovaca ili od koza“. Rozencvajg i Buber prevode ovu rečenicu: „*Ein Mensch, wenn er von euch IHM eine Nahung darnah* [jakriv mikem korban LAdonai], *vom Vieh; von den Rindern und von den Schafen, mögt ihr eure Nahung darnahn* [ta'krivu]“. Luter prevodi sa „*Welcher unter euch dem Herrn ein Opfer tun will...*“, a Hirš sa „*ein Mensch wenn er von Euch ein Opfer Gott nahebringen will, [...] sollt ihr euer Opfer nahebringen*“. *Der Pentateuch, Leviticus*, tom III, str. 4–6.

¹⁶ Interesantno je da Neham Glecer (Nahum Glatzer) u tekstu iz 1976. godine „The Concept of Sacrifice in Post-Biblical Judaism. Quest for Substitutes for Sacrifices after the Destruction of the Second Temple“, nijedanput ne pominje Rozencvajga i njegove rezerve u vezi sa supstitucijom; cf. N. N. Glatzer, *Essays in Jewish Thought*, University of Alabama Press, 1978, str. 48–57.

Rozencvajgovu poziciju karakteriše nekoliko važnih momenata. *Korban* je već „institucija“ jer predstavlja opšte ime za nekoliko drugih specifičnih „žrtvenih oblika“ približavanja Bogu (*olah, minchah, chelamim, hattat, zabah, asham*, itd.). Rozencvajg ga zamišlja kao do sada najefikasniju delatnost koja je ikada postojala, a koja tek treba da bude vidljiva i stvarna. Žrtvovati kao „približavati“ (nešto) Bogu i kao „približavati se“ Bogu (prinošenjem, zajedničkim davanjem, ubijanjem životinje, uništavanjem životinje, jedenjem, spaljivanjem, itd) nije paradigma procesa koji smanjuje distancu nego simptom da je blizina već unapred prisutna i obezbeđena. Rozencvajg ovo objašnjava na sličan način u genijalnom pismu njegovom velikom prijatelju Eduardu Štrausu.¹⁷ Žrtvovanje [*Opfer*] je simptom za uređeno stanje stvari [*das Symptom für den geordneten Zustand*].

Ako može da se žrtvuje na jevrejski način onda je to zbog toga što je Bog proizveo poredak stvari. Poredak stvari se ne proizvodi putem žrtvovanja. Već je žrtvovanje vidljivi znak da je poredak stvari proizveden.¹⁸

Vidljivost o kojoj neprestano govori Rozencvajg u ovom pismu – otkrovenje [*Offenbarung*] je vidljivo; „molimo se za vidljivost“ [*Wir betten also um die Sichtbarkeit*]; „samo zapovest tvori vidljivost“ [*nur Gebote wirken Sichtbarkeit*] – preuzeta je iz „Musaf Kedeschah“. Rozencvajg spominje ovu molitvu koja se recituje za vreme praznika i koja evocira takozvano dodatno žrtvovanje (*mussaf* znači dodatno), da bi pokazao da je žrtvovanje gest koji čini vidljivim blizinu ili prisustvo Boga. Žrtvovanje je dodatak koji pokazuje da blizina postoji ili da se blizina dodaje (približava). „Žrtvovati“ znači učiniti vidljivim blizinu tako što se još nešto dodaje ili približava. Ovo je kardinalni momenat Rozencvajgove interpretacije. „Jevrejski“ žrtvovati predstavlja za Rozencvajga jasno suprotstavlanje i razgraničenje u odnosu na pagansku ili hrišćansku prak-

---

¹⁷ U jednom pismu iz 1919. Rozencvajg naziva Štrausa „*ein profetische Jude*“. Pismo Štrausu od 5. januara 1922. je Rozencvajgov odgovor na Štrausov „*Opferbrief*“. Sasvim je verovatno da je sastavni deo ovoga Štrausovog pisma bio i rukopis koji nema datuma „Über die Opfergebete“ i koji se danas čuva u Eduard Strauss Collection; AR 7192 / MF 703; box 6; folder 83; Leo Baeck Institute at the Center for Jewish History.

¹⁸ „*Wenn jüdisch geopfert werden darf, ist die Ordnung der Dinge wie Gott sie will hergestellt. Sie wird nicht durch Opfer hergestellt. Sondern das Opfer ist das sichtbare Zeichen, dass sie hergestellt ist*“. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 739.

su žrtvovanja.¹⁹ Izgleda da Rozencvajg zaista usvaja Hiršovu interpretaciju reči *korban* (iako je izvesno da je nju čitao veoma kasno), ali je znatno radikalizuje. Radikalnost Rozencvajgovog, odnosno Rozencvajgovog i Buberovog prevoda i mišljenja reči *korban* započinje razgraničenjem. Suprotstavi se paganskom obliku žrtvovanja za Rozencvajga znači ne tumačiti i ne prihvatiti žrtvovanje kao sredstvo [*als Mittel*] za približavanje drugom ili Bogu. *Korban* nije sredstvo ili *korban* prevazilazi pagansku ekonomsku logiku od koje se Hirš nedovoljno distancira prilikom razlikovanja žrtvovanja u jevrejstvu i u paganizmu.²⁰ Iako Rozencvajg preuzima Hiršovu osnovnu strategiju mišljenja žrtvovanja u suprotstavljanju prema paganizmu, iako ponavlja neke njegove stavove,²¹ on nije zadovoljan Hiršovim prevodom reči *korban*. Bez obzira što Hirš kaže da *korban* na kraju nema veze sa poklonom i davanjem, da *korban* jeste „*nahen, nähen kommen, also: in innigere Beziehung zu Jemandem gelangen*“,²² on zadržava u svom prevodu i reč žrtvovanje [*Opfer*] i reč „doneti“ [*bringen*]: „*Ein Mensch wenn er von Euch ein Opfer Gott nahebringen will, [...] sollt ihr euer Opfer nahebringen*“. ²³ Hiršovo kompromisno rešenje (pre svega je ovo kompromis sa Luterom)

¹⁹ Ovo dvostruko suprotstavljanje Rozencvajg razvija za vreme Prvog svetskog rata. U pismu Eugenu Rozenštoku (Eugen Rosenstock) od 7. novembra 1916, Rozencvajg paralelno analizira Avramovo, Agamemnonovo i Isusovo žrtvovanje, pokušavajući da žrtvovanja na Golgoti i na Moriji zajedno suprotstavi paganskom žrtvovanju; F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom I Haag, 1979, str. 284–285. U svome doktoratu o Hegelu (Hegel) i u knjizi *Stern*, žrtvovanje za državu je interpretirano kao hristijanizovani i duhovni oblik paganskog žrtvovanja. Žrtvovanje kod Hegela je uslov postojanja države, prava ili poretka; cf. F. Rosenzweig, *Hegel und der Staat*, Aalen, Scientia Verlag, 1962 (1920), tom I, str. 127, 159–160; F. Rosenzweig, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, 1982, str. 270–274.

²⁰ U komentaru Hirša na *Lev. 10 :1*, paganin žrtvuje da bi boga instruirao i prilagodio svojoj sopstvenoj volji, dok Jevrejin putem žrtvovanja želi da se stavi u službu Bogu; svojim žrtvovanjem on želi da se podvrgne volji Božijoj. Ekonomska logika obnovljena je kod Jozefa, ali pre svih kod Isusa. Kod Marka (7:11) i kod Mateja (27:6) *korban* se pojavljuje u grčkom tekstu i ima značenje radije zaloga nego zaveta.

²¹ Na primer, već Hirš govori o latinskom *offero* kao poreklu nemačke reči *Opfer*, o Luteru koji žrtvovanje ne prevodi sa hebrejskog nego sa grčkog (u *Septuaginti* reč *korban* se prevodi sa *doron* [poklon] ili sa *doreisthai*; *Lev. 7:15*), o neadekvatnosti prevoda *korban* sa „priložiti“, „pridoneti“ [*Darbietung, Darbringung*], itd., cf. S. R. Hirsch, *Der Pentateuch*, tom III, *Leviticus*, str. 6.

²² *Ibid*, str. 6.

²³ *Lev. 1: 2*.

podrazumeva da mi donosimo nešto što je naše i što nam je dragoceno – u blizinu ili bliže Bogu, a razlog za ovakvu akciju je verovatno (to je u Hiršovom prevodu sasvim sakriveno) da mi sami budemo po volji Bogu. Za Rozencvajga ovakav prevod i shvatanje žrtvovanja je potpuno besmisleno. Rozencvajgovo i Buberovo brisanje reči *Opfer* i zadržavanje predloga „*dar-*“ koji podrazumeva kretanje (umesto reči *Darbringen*, njih dvojica upotrebljavaju veoma retku reč *Darnahrung*), omogućuje potpuno eksperimentalni prevod: „*Nahrung Darnahrung*“. „Mi Njemu (Bogu) bliskost približujemo“ ili „Mi Njemu približujemo našu bliskost“ (nas same Njemu približujemo).

Buberovo tumačenje upotrebe *hif'il* oblika reči *korban* u Korojevoj pobuni, iz njegovog slavnog predavanja iz 1927. godine,²⁴ najverovatnije je definitivno odredilo ovaj prevod, a onda i otkrilo Buberovu i Rozencvajgovu nameru. Naime, za razliku od *paal* ili *qal* forme imenice *korban* (*karav*, znači približiti, *nahen*), tranzitivna *hif'il* forma (*hakrev*; *darnahen*, kod Buberu i Rozencvajga; *opfern* kod Lutera)²⁵ ukazuje na takozvanu kauzalnu formu glagola. U tom slučaju nije akcenat na onome što mi danas zovemo subjekt radnje – na primer na meni koji se približavam i koji vršim približavanje (na meni koji se približavam oltaru), niti je akcenat na meni koji se približavam oltaru sa nečim u rukama (to bi značilo da ne mogu da priđem oltaru ili drugom ukoliko nemam ništa u rukama, što izgleda besmisleno), niti je akcenat upravo na onome što imam u rukama – nego u približavanju onoga (drugoga) kome se ja približavam. Kada se mi Njemu približavamo, to činimo jer nam je rečeno da priđemo i jer je blizina već unapred data. Približavamo se jer smo već blizu. Tako se jedna zapovest ili imperativ: „Približi se!“ (ili „Žrtvu!“) pretvara u „Približavam Ti se jer Ti približavam blizinu, jer si Ti blizu, jer Te obavezujem da budeš blizu, jer si Ti rekao da ćeš biti blizu itd.“²⁶

---

²⁴ Predavanje „Die Bibel als Erzähler“ objavljeno je u M. Buber, *Werke*, tom II, *Schriften zur Bibel*, Kösel Verlag, München, 1964, str. 1135–1139.

²⁵ Rozencvajg ovo razlikovanje pominje na dva mesta; cf. F. Rosenzweig, *Der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften*, 4. *Sprachdenken im Übersetzen*, tom II, Martinus Nijhoff, Haag, 1976, str. 134; takođe u sinopsisu jednog razgovora o prevodu koji je 7. jula 1927. rekonstruisala njegova supruga; F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 1164–1165.

²⁶ I Buber i Rozencvajg „otvaraju“ reč *korban*, sa druga dva stiha: Buber se poziva na *Brojeve* 15: 4, „*Darnahe, wer seine Nahung JHWH darnacht...*“, „biće

Korban kao „(samo)približavanje“ („približiti se bliže“; „približiti bliskost“; „približavanje drugoga“) i Rozencvajg i Buber stavljaju u prvi plan u odnosu na Hiršovo magijski²⁷ obojeno žrtvovanje kao sredstvo da se postigne naklonost drugog ili nagodba sa drugim ili da žrtvovanje predstavlja identifikaciju sa ubijenom životinjom onoga koji je ubija. Ne ubijam i ne uništavam da bih uklonio bilo kakvu prepreku između mene i Boga, niti dajem da bih nešto dobio, niti ubistvom životinje manifestujem ili simuliram ili zamišljam svoje sopstveno ubistvo. „Naposletku, imam svoje telo. Jedem i pijem“²⁸ kaže Rozencvajg i odbacuje „komično“ protivljenje „ubijanju nevinih životinja“ od strane proverenih ne-vegetarijanaca. „Prirodno uzimanje hrane“ i „On koji daje hranu“ mogu da budu dovoljni razlozi za opravdanost žrtvovanja koje pripada starim vremenima, jednako kao i sveti ratovi.²⁹ Samo jevrejski narod pamti žrtvovanje i poznaje njegove granice (i granice supstitucije žrtvovanja):

Stvoreno ne iščezava. Raditi da ono što je stvoreno iščezne, to je askeza. Budizam je legitimna konsekvenca staroindijske religije žrtvovanja. Jevrejsko žrtvovanje je strogo odricanje od askeze. Ovdje se „samo“ žrtvuje. Ni manje ni više. Postojanje sveta je potvrđeno. Ne radi se o „auf“-geopfert. Jer žrtvuju se samo stvari.³⁰

---

bliži onaj koji približi svoju blizinu“ ili „približiću k sebi onoga ko mi se približava“, M. Buber, *Schriften zur Bibel*, str. 1137; Rozencvajg se poziva na *Lev. 10: 3*, „*An meinen Nahen erheilige ich mich*“ [*bikrovai ekadesh*], „u onima koji mi se približe – biću svet“, F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 1164.

²⁷ U komentaru za *Er Rief 1:1–2*, Rozencvajg piše: „Ali ovdje mi je [u pitanju je Hiršov prevod; P. B.] Hirš veoma nesimpatičan. Žrtvovanje kao sredstvo da bi se bilo bliže Bogu je veoma magično“ [*Das Opfer als Mittel zur Gottesnähe ist doch arg magisch*]. To bi značilo, nastavlja Rozencvajg, da čovek može sa mesta koje mu je dato ili sa mesta gde se on nalazi, da prinese [*nachbringt*] nešto Bogu, što je toliko smišleno, kao kad bi malo dete dopustilo roditeljima da odgrizu parče od njegovog kolača [*Dagegen daß der Mensch aus seinem ihm eingeräumten Gebiet Gott etwas nachbringt, ist so sinnvoll, wie wenn ein kleines Kind seine Eltern abbeißen läßt*]; F. Rosenzweig, 4. *Sprachdenken im Übersetzen*, tom II, str. 134.

²⁸ F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom II 1918–1929, str. 738.

²⁹ Masovna ubijanja životinja svakako prethode vremenu Hrama. Možda je opravdano da parafraziram Rozencvajgov dvosmisleni stav o pacifizmu, o Jevrejini kao jedinom istinskom „pacifisti“ [*der einzige echte „Pazifist“*]; *Der Stern der Erlösung*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1996, str. 368. Jevrejini je jedini istinski „vegetarijanac“ [*der einzige echte „Vegetarier“*].

³⁰ „*Die Schöpfung verschwindet nicht. Sie verschwinden machen, ist Askese. Der Buddhismus ist die legitime Konsequenz der altindischen Opferreligion. Das*

Ne radi se o tome da se sve uništi, da se sve žrtvuje zajedno sa onim ko vrši žrtvovanje (*Aufopferung* je glavna Hegelova ili Vajcekerova reč). Žrtvuje se, kaže Rozencvajg šest godina ranije u pismu Rozenštoku, a da se ništa time ne dobija, *osim* što samo žrtvovanje preostaje kao trajno ostajući [*Bleibende*], permanentni element vere i blizine.³¹ U tome se sastoji preokret u odnosu na paganizam.

Na kraju, reč *korban* može da bude opšte ime i za neke sasvim druge prakse koje obnavljaju narušenu blizinu. Rozencvajg piše na različitim mestima o ljubavi prema bližnjem (drugom), o ljubaznosti i dobročinstvu, o fantaziji pesnika koja smanjuje udaljenost u odnosu na Boga, o molitvi koja uspostavlja blizinu u isto vreme kada sadrži reči o blizini i o ponovnoj instituciji žrtvovanja, o (poslednjem) ratu koji dovršava istoriju i ubrzava dolazak mesije.³²

Značaj filozofije kao prevođenja, odnosno značaj filozofiranja kao približavanja drugome i filozofije koja eliminiše strah od blizine (strah od smrti), otkriven je vrlo rano. Filozofija, na kraju Rozencvajgovog života, najavljuje i tematizuje teškoću radikalne promene i potvrđuje poslednji cilj – grob na mestu gde je nekada bio Hram, a onda i blizinu Boga u smrti [*Gottesnähe des Todes*]. Deset godina ranije, zadatak filozofije ne sastoji se samo u suprotstavljanju filozofiji (*in philosophos!*) i mogućnosti spoznaje Svega:

Utroba neiscrpane zemlje porađa neprestano novo i svako je podvrgnut smrti, svako čeka sa strahom i drhtanjem dan prelaska u tminu. Ali filozofija poriče ove teskobe zemlje [*Aber die Philosophie leugnet diese Ängste der Erde*]. Ona se iskrađa iznad groba [*Sie reisst über das Grab*] koji se otvara pod svakom stopom i pre svakog koraka. Ona prepušta da se telo strovali u ponor, dok slobodna duša leprša povrh svega.³³

Dana 17. novembra 1906. Franc Rozencvajg, još uvek student medicine, zapisuje šest fragmenta u svom *Dnevniku* o razliko-

---

jüdische Opfer ist die strenge Ablehnung der Askese. Es wird da „nur“ geopfert. Nicht je mehr umso besser. Es wird das Vorhandensein der Welt anerkannt. Sie wird nicht 'auf'-geopfert. Sondern es wird nur von den Dingen geopfert“; F. Rosenzweig, 1. Briefe und Tagebücher, tom II 1918–1929, str. 738–739.

³¹ F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, tom I, str. 285.

³² Cf. P. Bojanic, „Sur la raison de la guerre [*Kriegsgrund*]“, *Les Etudes philosophiques* 89, 2, (2009), str. 51–61.

³³ F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, str. 1.

vanju filozofiranja i nefilozofiranja. *Worte sind Grabsteine* [Reči su humke; grobno kamenje]³⁴ – tako glasi prvi fragment. Reči su ili mostovi iznad provalija ili daske iznad okna (rupe) i obično se prolazi oprezno iznad ne osmatrajući šta se nalazi dole. Ukoliko se pogleda dole, dobije se vrtoglavica. Ljudi koji nisu skloni filozofiji [*Der unphilosophische Mensch*] razlikuju se od onih koji to jesu po tome što ih ne interesuje šta se to nalazi aktuelno u grobu [*was nun eigentlich in dem Grab liegt*], nego šta piše na grobovima, eventualno – šta znači to što piše. Neki naprosto prelaze preko mosta da bi prešli na drugu stranu i upoznali je, neki uživaju u šetnji itd.

Filozofirati znači: otvarati grobove, motriti (gledati) u provalije, pentrati se u grotlu [*Gräber öffnen, in die Abgründe hineinspähen, in die Schächte hineinklettern*].

---

³⁴ Ova stranica *Dnevnika* je propuštena da bude objavljena; Diaries III-IV 1906 Sept. 29 – 1908 Mar. 4. Franz Rosenzweig Collection; AR 3001; box 1; folder 18; Leo Baeck Institute at the Center for Jewish History.

„*Worte sind Grabsteine.*

Worte sind Brücken über Abgründe. Man geht hinüber, meist ohne runterzusehn.

Tut man es doch, so wird einem leicht schwindlig.

Worte sind auch Bretter, die über einen Schacht gedeckt sind, sodass man ihn nicht mehr sieht.

Philosophieren heißt: Gräber öffnen, in die Abgründe hineinspähen, in die Schächte hineinklettern.

Der unphilosophische Mensch unterscheidet sich vom philosophischen darin, dass er die Grabinschrift liest, ohne dabei zu denken, was nun eigentlich in dem Grab liegt (selbst dem – unphilosophischen – Gelehrten, den Historiker, liegt diese Frage fern; er deutet nur die Inschrift und fragt, wie sie gemeint sei);

weiter darin, dass er über die Brücke einfach läuft, um auf die andere Seite zu können (oder – wenn er zufällig Dichter ist – weil ihm das Gehen spass macht);

weiter darin, dass er von Schächten, die ins Erdinnere führen, nichts weiss.

In ihrem Verhältnis zu den Worten unterscheiden sich also die beiden. Der eine läuft über sie weg, der andere stolpert über sie, beide aber – und das macht die Sache so kompliziert – haben sie ein Portemonnaie und können nur mit ihnen zahlen.“

Petar Bojanić

SACRIFICE: MOT, INSTITUTION,
DEVENIR-INSTITUTIONNEL. FRANZ ROSENZWEIG
ET LA LUTTE CONTRE LES INSTITUTIONS

Résumé

Avant de qualifier la théorie du „radical“ de Rosenzweig de messianisme, il me semble important de localiser le „registre du sacrifice“ dans ce système de connaissance. Du reste, c'est la première innovation de Rosenzweig par rapport à la tradition. Rosenzweig n'a ni essayé ni eu le temps de thématiser en détail la figure du „sacrifice“ ou du korban comme le nom le plus générique d'une telle activité. Tout ce que nous possédons se résume à quelques fragments répartis sur plusieurs années de correspondance avec ses amis, auxquels Rosenzweig enseigne la pensée du sacrifice et ses limites, et à quelques-unes de ses notes sur la difficulté de traduire et d'effacer le mot allemand Opfer. Cependant, depuis le tout début, lorsqu'il „traduit“ et „pense“ le sacrifice comme „don“ ou „offrande“, son effort est tout à fait transparent : Rosenzweig ne fait qu'interroger le rapprochement de Dieu ou d'Autrui.

Mots clés: *institution, sacrifice, korban, animal, traduction, substitution.*